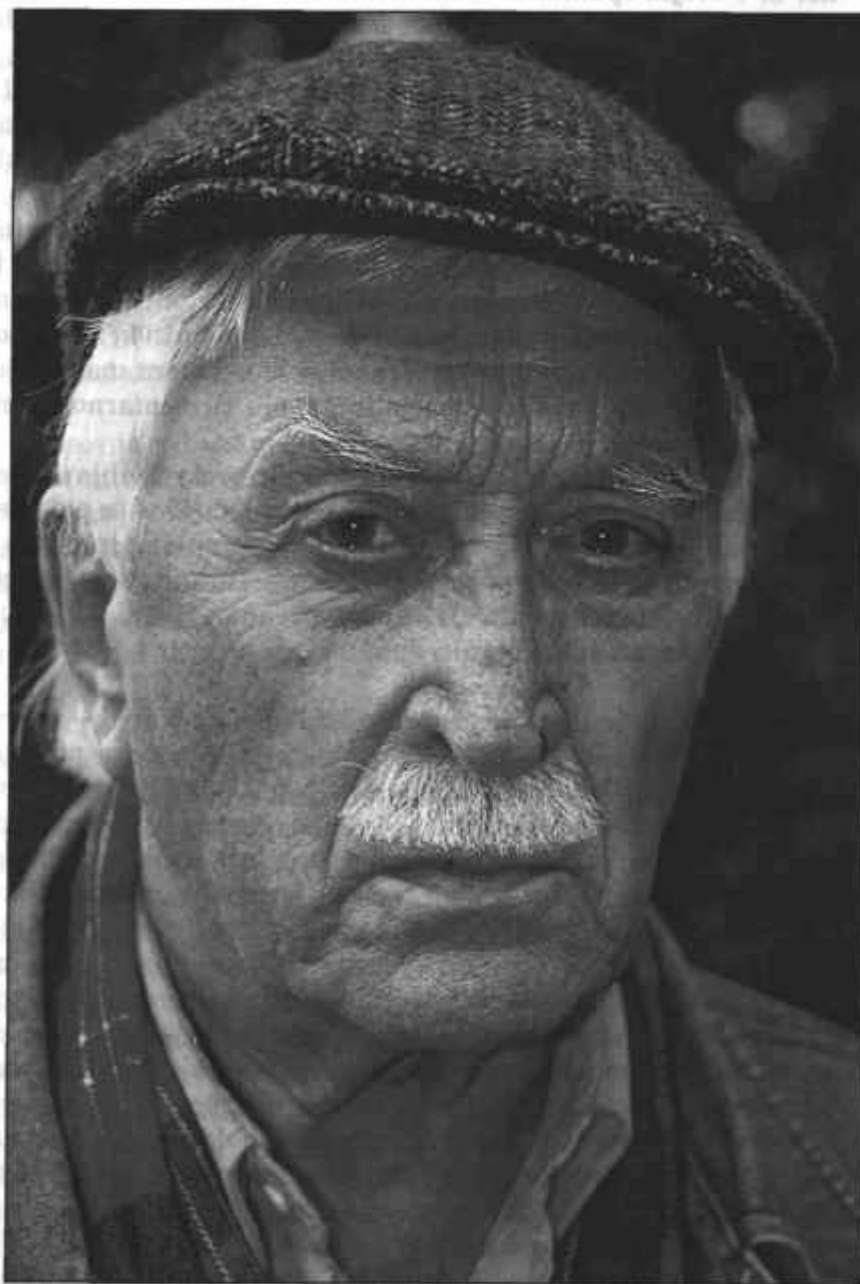

**IGOR TORKAR KOT BORIS FAKIN
OB AVTORJEVI PETINOSEMDESETLETNICI**

Spoštovani Igor Torkar. Izvedba najinega dogovora za pogovor o tvojem literarnem delu in z njim povezano usodo (biografijo in časom) se mi kaže dovolj kompleksna zaradi več vzrokov:

- ker si v svojih spominsko dokumentarnih romanih nazorno razkril in ohranil čustveno doživljajsko podstat ob pravem času, ko so bili spomini še vroči (boleči) in ko te je še držala kocbekovska sveta jeza;

- ker si v mnogoterih intervjujih prav tako kot v literaturi razkril in pojasnil tako doživetja, njihovo težo in stališča do malone vseh aktualnih političnih in družbenih pojavov na Slovenskem in po svetu v minulih šestih desetletjih;

- ker se čas od tvojega in tudi mojega časa tako silovito hitro odmi-ka in se pozornost javnosti vse bolj osredotoča na sedanost, kar je logično in smiselno, poleg tega se je v tem tvojem času zamenjalo kar nekaj generacij, vsaka izmed njih pa ima svoje skrbi in opravke; zato bom poskušal izslediti v tvoji usodi in literarnem delu nekatera manj pojasnjena poglavja, seveda s tvojo pomočjo in s tvojo elementarno odkritostjo.

Predlagam, da začneva s kratkim stavkom iz večkrat objavljenega avtobiografskega romana *Umiranje na obroke* (od leta 1984 še pet ponatisov z dopolnili in prevodi), ki se glasi: »Gaber se prepira s spomini«. S kakšno intenzivnostjo in kako pogosto se Gaber – Torkar po pol stoletja (od najbolj poniževalnih dogodkov, sklepam) prepira s spomini v letu, ko doživlja svoj petinosemdeseti rojstni dan?

Spoštovani pesnik in literarno gledališki kritik France Vurnik – intervju z mano ob moji 85-letnici – bo zagotovo zanimivejši, če bova pri tvojih vprašanih in mojih odgovorih uveljavljala demokratično sožitje različno mislečih. V tvojem uvodnem vprašanju naj dopolnim nekatere tvoje ugotovitve. Mene po dveh letih nacističnih lagerjev in po štirih letih socialističnih zaporov nikoli ni gnala v pisanje ne kocbekovska ne novega sveta jeza. V mojih svinčenih letih sem doumel, da je sleherna jeza mati maščevalnosti. Maščevalnost pa od zmeraj rodi le novo maščevalnost. – Tvoji trditvi, da so moji romani »spominsko dokumentarni«, manjka še tretja komponenta. V mojih romanih – (to so ugotovitve tudi strokovnih ocenjevalcev) – uporabljam eno od dramaturških gradenj novejšega zahodnega romanopisja. Mozaik spominov, dokumentov in literarne fikcije. Moji romani so pletenica treh pramenov. Ti si pravilno navedel dva pramena: spomini in dokumenti. Manjka ti tretji, najmočnejši, pravladujoči pramen literarne ustvarjalno umetniške fikcije. – Navedba »Gaber – Torkar« je porozna. Glavni junak romana Gaber ni Torkar! Gaber je bil partizan, partijec, likvidator – kar Torkar ni bil! V Gabru je le nekaj drobcev Torkarjeve biografije. Gabrovo partizanstvo, likvida-

torstvo pa idejni in osebni prepiri in razhod z Dano, materjo njegovega sina Marka – vse to je zapisovala literarno umetniška fikcija romanopisca Torkarja, ki ni živel z nobeno Dano in nima sina Marka, ampak eno samo hčerko – Mojco.

Vprašuješ, kako se prepiram s spomini, ko doživljam svoj 85-ti rojstni dan. V devetem desetletju mojega življenja so moji spomini vedno bolj prijateljski. Le maščevalen človek se prepira celo s prijatelji. Starejši kot si – bolj v telesu in duši zavlada nekakšen varnostni gen bivanja. Spomini na bridkosti, krivico, zločin, jok in sleherno grdost bledijo. Odrešilno pa budijo vse, kar je bilo lepega, veselega. Tudi v mojih lagerjih in zaporih je poleg črnega joka večkrat zazvenel srebrni smeh!

In še: Ob mojem romanu *Umiranje na obroke* ugotavljaš: »od leta 1984 še pet ponatisov«. Tvojo navedbo dopolnjujem: Poleg štirih slovenskih izdaj je izšla SRBOHRVAŠKA izdaja in tudi NEMŠKA izdaja: »Sterben auf Raten« pri založbi DRAVA v Celovcu.

Časovna odmaknjenost vsekakor umirja notranji vihar nad domačijo, zato predlagam, da brez slikovite metaforike, ki si jo razsipaval skozi poezijo, dramatiko in pripovedna pričevanja, povzameš »izkušnjo« Dachaua in montiranega dachauskega procesa, v zvezi s katerim v novi knjigi *Smrt na počitnicah* ekspresivno zapišeš: »Valentin v živčni depresiji na begu skozi sebe nemo kriči. Kriči v prazno. Pred petdesetimi leti so mu jo v krivičnem zaporu na pol izpraznili nasilneži enoumja ...«

V drugem vprašanju navajaš citat iz moje nove knjige *Smrt na počitnicah*. V njem moram stavek KRIČI V PRAZNO – popraviti. Prav je: KRIČI V PRAZNO DUŠO. – Predlagaš, naj povzamem »izkušnjo Dachaua in stalinističnega dachauskega procesa. Naj od svojih »izkušenj« navedem le nekatere.

Boris Kidrič je kmalu po vojni na ljudskem zborovanju z rahlo cinično odločnostjo pribil: »Da bodo že na začetku naše svobode naša stališča jasna, moram povedati naslednje: Uporabil bom športno prisposodbo iz nogometne razporeditve: Partizani so prva liga, lageraši so druga liga!

Za stalinistične lagerske procese so izbirali žrtve natanko po Stalinovem receptu. Stalin je vse, ki so bili kakorkoli na Zahodu, osumil, da so se okužili z zahodnimi sovražnimi ideologijami. Zato je pobil prek 80% španskih borcev, vojnih ujetnikov in lagerašev ... z montiranimi procesi ter z mrzom in lakoto v sibirskih taboriščih. Vodilni cekajevci slovenske komunistične partije, se pravi, vodilni oznovci, so po Stalinovem receptu zmasirali za zločinske dachauske procese slovenske španske borce, vojne ujetnike in lageraše, med katerimi sem se znašel tudi sam.

Naj povem, zakaj so aprila 1948 zrežirali glavni dahauski proces. In za njim tja do polovice petdesetih let še nekaj manjših.

Marca 1948 je najožji jugoslovanski partijski vrh dobil prvo kominternovsko napadalno pismo, v katerem je Stalin med drugim zapisal: »... jugoslovanska vlada si hoče Z VOHUNI zagotoviti milost imperialističnih držav in se postaviti pod njihovo kontrolo.« Skratka, datumsko sta sovpadala glavni dahauski proces in INFORMBIRO. To potrjujejo izjave samega Kardelja leta 1978: »Partija se je s temi dahauskimi procesi borila za zaščito pred KOMINFORMOM. Takratna težka situacija je prisilila naše partijsko vodstvo, da je ukrepalo OSTRO in NAGLO, da bi onemogočilo aktiviranje kominformovcev ob Stalinovem napadu na nas.« – Tudi dr. Anton Bebler je leta 1980 zapisal: »Dahauski procesi so se prepletali z elementi spopada z Informbirojem. Borba za oblast v Jugoslaviji.« Stalin na jugoslovanskih mejah je imel ne samo tanke, temveč tudi spisek ekipe, ki naj bi zamenjala Titovo grupo. Zato je Titov politični vrh zelo pohitel z montiranimi dahauskimi procesi, da bi se znova prikupil Stalinu in tako rešil svoje glave in stolčke oblasti.

Naslednja »izkušnja«: V krivičnem štiriletnem zaporu sem postal človeško bitje brez slehernih pravic. Ko sem 18 mesecev v samici živel čas brez časa, sem se spomnil parole razvijajočega se stalinizma: Jok in žalost nista zaželeni! – in sem se klavrno tolažil: Časi so in bodo zmeraj taki, da je odrešljivo, če tudi takrat, ko ti gre na jok, na jezo ali strah, veselo zapoješ. V naravi ne pojejo samo sončni dan, pomladni veter, kos, slavec. Smreke v viharju upirajoče šumijo zelene pesmi. In kadar je klovn žalosten, zapoje pesem smeha. Pri pogrebih in sedminah pojejo. Mnogi talci so pred puškami zapeli. Pesnik Villon je še na dan usmrtilve pel.

In še ena »izkušnja«: Po štirih letih zapora so me spustili na POGOJNO svobodo. V tej »svobodi« mi dve leti kot inženirju kemije niso dali nobene službe. Igorju Torkarju pa so dve leti prepovedovali objavljanje. V tem času sem vedno bolj verjel esejistu Emersonu: Prijatelje prištevam med čudeže. Ampak v čudeže ne verjamem. – In kako je bilo, po prihodu iz zapora, z nekdanjimi znanci, prijatelji, pa z njihovo vestjo in zvestobo? Prijateljsko zvestobo sem našel samo še – v pasji uti!

Teme se kar ponujajo: v isti knjigi se tvoj alter ego Valentin kar sam sprašuje: »Pisatelj Valentin inženir kemije? Ja. Res je. Diplomiran inženir. Pred 30-timi leti sem opustil kemijo teles. Ukvarjam se s kemijo duha, duš, src. Moj raziskovalni števec meri predvsem dvofazne tokove čustev...« Kaj se ni to merjenje »dvofaznih tokov čustev« začelo mnogo prej, ob koncu tridesetih let z *Blaznim Kronosom*? In: ali je študij kemije vnašal ali prispeval kakšno dimenzijo v tvojo literaturo?

Prav si zapisal v tretjem vprašanju. Merjenje »dvofaznih tokov čustev« je računalnik mojega spomina res pričel shranjati že ob koncu tridesetih let. *Blazni Kronos* – knjigo satiričnih sonetov in samostojnih satiričnih risb – sva z Nikolajem Pirnatom izdala tik pred vojno leta 1940. Po nalogu takratnega bana, dr. Marka Natlačena, jo je »katoliška oblast« že teden dni po izidu zaplenila. Ta zaplenba je bila za najino knjigo odlična reklama. Razprodala sva jo v dveh tednih.

Inženir kemije v meni je s svojim znanjem vplival, širil tematiko moje literature. Po prihodu iz Dachaua sem bil, kot inženir kemije, in kot socialdemokrat a la Brandt, a la nordijske države, nastavljen na ministrstvu za industrijo. Ampak že po dobrem letu in pol so me aretirali in obsodili na dahauskem procesu. In prav zločini dahauskih procesov so bili plodilo za rojstvo mojega najbolj odmevnega romana *Umiranje na obroke*.

Kemik v meni mi vsiljuje tudi domislice o rojstvu umetnine. Mogoče je nastanek umetnine kemična reakcija duha s katalizo. In če je ustvarjanje katalitično, kateri, kakšni katalizatorji ga sprožijo? Misel, čustvo, doživljaj? – Kaj pa, če je rojstvo umetnine kristalizacija? Kako že nastane kristal? Najprej se mora v nekem topilu raztopiti toliko soli, da nastane nasičena raztopina te soli. Pričetek kristalizacije omogoči sprožilec. Na primer, na nitko obešena trščica, potopljena v nasičeno raztopino. Na trščici se zgosti kristal. – Iz česa se izkristalizira kristal umetnine? Topilo: umetnikova duša. Soli: umetnikove misli, vtisi, doživljaji. Kadar se teh soli v topilu umetnikove duše raztopi toliko, da nastane nasičena raztopina, je potreben samo še sprožilec kristalizacije: kakšen dogodek v notranjosti ali v okolici umetnika – in rodi se kristal umetnine. Za to mojo kemotehnično tezo najbrž velja neštetokrat citirana SHAKESPEAROVA ugotovitev: Več je stvari med nebom in zemljo, ki jih naša šolska modrost ne doume.

Ob *Jetniških sonetih* je Mitja Mejak zapisal, da so tako kot »dokumentarni *Blazni Kronos*« in kot »alegorični *Kurent*« – »protest in izpoved dobrega starega humanizma«. V delu kritiške publicistike tudi v zvezi s tvojo dramatikom si doživljal nekakšne očitke »sentimentalnega humanizma«. Pričakujem, da boš reagiral v smislu postopka, ki spreminja obrambo v napad.

Ob tvojem četrtem vprašanju naj prebudim nepodkupljivi zgodovinski spomin. Večina kritiških publicistov – šolanih in nešolanih – spada v zvrst dvonožnih kameleonov. Med njimi je šolski vzorec dvonožnega kameleona kritik slovenske literature. Moji literaturi je najprej očital, da je »sentimentalni humanizem«. Malo pozneje je to oznako spremenil v »intimistični humanizem«. Ob tem naj povem, da sem bil, da sem in da bom ponosen, ker sem

humanist. Številnim dvonožnim kameleonom med kritiki slovenske literature pa svetujem: Preberite odlomek, ki ga je napisal DUHOVNIK Erazem Rotterdamski pred 500 leti: »Kdor je humanist, ne sme in ne more prisegati na nobeno ideologijo, kajti vsaka vladajoča ideologija teži za hegemonijo. Humanist se ne more vezati na nobeno stranko, ker je dolžnost vsakega člana vsake stranke, da gleda, čuti in misli strankarsko! S tem sam sebi zapravi svobodo mišljenja, svobodo ustvarjanja. Brez te svobode je tudi pravičnost nemogoča. Pravičnost pa je edina ideja, ki bi morala biti človeštvu skupna KOT NAJVIŠJI IDEAL.« –

Tako Erazem Rotterdamski pred 500 leti! Svetujem, naj ga preberejo zastrankani pisatelji, zastrankani znanstveniki in akademiki. Pa tudi predsedniki strank vseh barv.

V zvezi s tvojimi štirinajstimi gledališkimi in devetimi televizijskimi ter dvema radijskima dramskima besediloma, ki so jih v petdesetih letih uprizarjali v slovenskih in jugoslovanskih teatrih, bi se dalo reči, da si kot avtor nastopal kot nekakšna bela vrana, v tem smislu namreč, da si v času, ko so na slovenske odre prodirali novi gledališki tokovi absurda, krutosti, izpraznjenosti, individualnega režijskega branja ipd., vztrajal pri pogojno rečeno tradicionalni dramatik (Pisana žoga, Pozabljeni ljudje, Balada o črnem noju idr.) in se od sedemdesetih let vse bolj usmerjal k satiri (v parafrazah, posodobitvah Gogoljevega *Revizorja* kar dvakrat, 74 in 93). Preveč bi bilo, če bi navajal, kaj vse so tvoji »prijatelji« kritiki pisali prav v zvezi s temami in dramsko strukturo. O *Pravljici o smehu* (1953) je Jože Javoršek zapisal: »Torkarjevemu delu pa manjka že osnovnih odrskih konfliktov, ki bi rastle iz značajev. V svoji gradnji se je naslonil le na dve »stranki« (mrkače in smehovce) in ti stranki sta orisani, tako kot v vseh agitkah, le v belo-črni tehniki.« Si zaznaval težave v zvezi z dramsko gradnjo, čeprav si se s tem problemom teoretično ukvarjal, kakor lahko beremo v *Desetih bratih* v pogovoru z Jušem Kozakom, ko si mu razlagal, da »slovenski dramatik vse bolj in bolj zane-marjajo obrtno znanje, dramaturško gradnjo odrskega teksta, in da »s to ugotovitvijo nočeš biti advokat ene same, na primer klasične dramaturgije«?

Ob tvojem petem vprašanju naj navedem nekaj dopolnil zato, ker ne bom več molčal ob dolgoletnem zamolčevanju opaznih uspehov moje literature.

K tvojemu izboru nekaterih mnenj in dejstev iz časa, ko so moja dramska in televizijska besedila predvajali po vsej Sloveniji in Jugoslaviji – dodajam: Mestno gledališče mi je, ob pogumnem dramaturgu Dušanu Moravcu, krstilo štiri dramska besedila. Drama SNG je krstila tri na velikem odru in

eno na malem odru. Skupaj osem krstov. Od teh iger so bile na anonimnih natečajih (kamor sem jih pošiljal skrit za tujimi imeni!) štiri nagrajene z nagradami od prve do tretje. Od devetih televizijskih iger je bila ena (*Študentska soba*) nagrajena s prvo nagrado. Druga (*Balada o taščici*) pa je na Festivalu jugoslovanskih televizij prejela štiri nagrade, med njimi zvezno nagrado za tekst. Sem tudi avtor, ki je napisal v Sloveniji prvo televizijsko igro (Jugoslavija ekspres).

Vprašuješ: »... si zaznaval težave v zvezi z dramsko gradnjo ...?« – No, benih težav nisem zaznaval? Kritiki po Jugoslaviji so ugotavljali, da Torkar obvlada dramsko gradnjo in da vanjo vnaša sodobnejše zamisli. Režiser Jože Babič je podčrtal, da je moja *Pisana žoga* zgrajena na moderni filmski dramaturgiji. V *Deliriju* sem uporabil projekcije na veliki ekran. V *Požaru* reflektorske pramene barv, ki podpirajo igralčev četvorni monolog. In še bi lahko našteval tebi in namerno slepim kritikom mojih iger – novosti v dramski gradnji teh iger!

Pričakujem, da boš v zvezi z zgornjo temo citiral svoj posrečeni epigram o kritikih, jaz pa odpiram temeljitejše in globlje vprašanje o tej dejavnosti, med drugim tudi zato, ker sem več kot štirideset let namenil predvsem gledališki kritiki. Za premislek bom zgostil tole misel: da je kritika doživljala in še doživlja bistveno transformacijo iz ocenjevanja v interpretacijo, ki seveda zajema tudi vrednotenje doživljajskih, sporočilnih in estetskih sestavin umetnine, kar pa je seveda vedno subjektivno dejanje. Navsezadnje, če te vsaj malo poznam, lahko trdim, da tudi ti kar željno pričakuješ kritiške odmeve, sploh pa si tudi sam kritik – Zlatoust.

In še nekaj bolj kot opomba: tvoja pesniška in dramska besedila so izhajala v času, ko je še prevladovala bolj klasična, pozitivistična kot analitična kritika, zato so tvoja dela v novejšem času ustrezneje interpretirana in tudi ovrednotena, zlasti v esejih Matjaža Kmecla. Kako komentiraš ta moj pogled?

V šestem vprašanju želiš, da bi temeljitejše, globlje razmišljali o dejavnosti gledališke kritike. Tvoja želja je znova prebudila moje – že večkrat povedane – misli o slovenski gledališki kritiki. Ponavljam jih za kritike zadnjih treh, štirih desetletij. Kot dolgoletni, premišljeno nezaletavi, strokovno šolani kritik spadaš mednje tudi ti. Moja ocena slovenske gledališke kritike je seveda subjektivna in je nikomur ne vsiljujem. Slovenski gledališki kritiki poznajo samo dva vzorca kritike: Angelska hvalnica in Hudičeva pogrebница. – Bližje pravičnosti je, po moje, vzorec, ki ga je že v prvi tretjini devetnajstega stoletja uporabljal Visarion Belinski, ruski literarni kritik. Najprej je nanizal pozitivne, nato negativne komponente ocenjevanega dela. Potem je pluse

in minuse seštel. Kar je prevladalo, je navedel kot zaključno poanto svoje ocene.

In še to: Večina gledaliških kritikov sodi med nepogumne krivce, ker niso obsodili hitlerjanske diktature modernih režiserjev, – ker niso obsodili njihovih mesarjenj dramskih tekstov, – ker niso obsodili honorarjev takih režiserjev, ki se vrtijo okrog 20.000 mark in so – v primerjavi s honorarji dramatikov – najmanj dvakrat žaljivo previsoki – in končno – ker niso nikjer navedli, da je poklic režiserja star le okrog sto let!

Dotakniva se še teh nesrečnih literarnih nagrad in priznanj, na kate-re opozarja tudi Janez Menart v spremnem eseju, objavljenem v ponatisu *Desetih bratov* leta 1993 ob tvoji osemdesetletnici. Kaj praviš, ali je ta pojav, da namreč nisi prejel nobene nagrade (nekaj si jih sicer dobil, ko si poslal na natečaj svoje igre pod psevdonimi), mogoče povezati s tvojo kritično satirično noto v svojem pisanju, ali ima tudi tu politika svoje prste zraven?

Vprašuješ: »... ali je pojav, da nisi prejel nobene nagrade, mogoče povezati s tvojo kritično satirično noto v tvojem pisanju, ali ima tudi tu politika svoje prste vmes?« – Odgovarjam: Bil sem dve leti v nemških lagerjih. Naj ponovim Kidričevo patetično izjavo. »Da bodo stvari jasne, bom uporabil pri-spodobo iz športa, iz nogometa: Partizani smo prva liga, lageraši so druga liga!« Bil sem torej dolga leta drugoligaš. Ta podatek potrjuje, da je pri podeljevanju nagrad »imela svoje prste zraven« predvsem politika! Kako so me ti stalinistični prsti s stalinistično vztrajnostjo črtali s spiskov za razne nagrade, dokazujejo naslednja dejstva: Leta 1986 me je Cankarjeva založba predlagala za Župančičevo nagrado. Leta 1988 predlog bivšega ministra za kulturo Vladimirja Kavčiča za Prešernovo. Leta 1985 založba Globus za Prešernovo. Leta 1989 Društvo slovenskih pisateljev za Prešernovo za življenjsko delo. Tričlanska komisija DSP za nagrade je napisala dolgo argumentacijo. Podpisali so jo: predsednik komisije Branko Hofman ter člana Ivo Svetina in dr. Andrej Inkret. Predlog komisije je takratni predsednik DSP Rudi Šeligo predložil še upravnemu odboru DSP, ki je predlog soglasno podprl. Pri tem je vredna razmisleka klanska zanimivost. Prav v tem letu je dobil Prešernovo nagrado predsednik DSP Rudi Šeligo. Leta 1987 sta Branko Hofman in s posebnim pismom akademik Janez Menart odboru slovenskega PEN predlagala, naj me predlaga za Prešernovo nagrado. Pisatelj Drago Jančar je na seji dejal: »Torkar je dve leti med vojno v nemških lagerjih in po vojni štiri leta v krivičnem zaporu toliko pretrpel, da mu gre spoštovanje. Vendar to ni merilo za Prešernovo nagrado.« Odbor je sprejel Jančarjevo stališče in me ni predlagal. Če bi Drago Jančar – ki ga spoštujem kot ustvarjalnega pisatelja –

rekel: Menim, da umetniška kvaliteta Torkarjeve literature ni tolikšna, da bi zaslužila Prešernovo nagrado – bi jaz dejal: Do takšne subjektivne ocene moje literature ima Jančar demokratično dialoško pravico. Take njegove ocene mu ne bi zameril, ker sem za sožitje različno mislečih.

Ta politika, v kateri si začel sodelovati že v tridesetih letih in ti je potem prinesla toliko gorja in osebnega trpljenja, je v tvojem primeru poseben fenomen v tem smislu, da si jo jemal kot angažma individualista. Nemara celo pretirano izpostavljajočega se individualista? Prosim, ugovarjaj!

Ugovarjam najprej tvojim formulacijam v tem vprašanju. Vse, kar sem v predvojnih tridesetih letih počel, ni bila nobena politika, politika v smislu kakih strank. Bil sem satirični kritik, ne politik! Še celo ne politik kot »pretirano izpostavljajoč se individualist«, da uporabim tvojo formulacijo. Sploh nisem bil individualist! Satirične sonete in satirične risbe »*Blazni Kronos 40*« sem izdal v duetu z Nikolajem Pirnatom. Bil sem, kot član pomembne skupine študentov na univerzi leta 1938, soustanovitelj študentskega društva SLOVENSKI KLUB. Bili smo kritiki in ne politiki! SLOVENSKI KLUB je spodbujal ostro kritiko ilegalne komunistične partije na univerzi, ki je sramotno slepo poslušala navodila Stalinove Kominterne. Parola KLUBA: Ne Moskva, ne Rim, Ljubljana! Se pravi: Ne komunisti, ne klerikalci. Slovenci! To je ena od prvih klic zamisli za svobodno, samostojno Slovenijo. In to že leta 1938 – se pravi, precej desetletij prej kot pohvalne zamisli Novorevijašev o svobodni Sloveniji.

V *Desetih bratih* si nanizal kar številno galerijo sodobnikov, s katerimi si tako ali drugače drugoval ali se srečeval z njimi; med njimi so tudi taki, ki so bili ob prvem izidu še dokaj aktivni, na primer akademik Bratko Kreft, ki si ga ponazoril zelo slikovito (in seveda avtentično). Kakšni so bili odmevi v takih primerih, če so bili?

Portretne skice številnih pomembnih »desetih bratov« so vsi ocenjevalci mojega prvega romana ocenili kot prepričljivo duhovite. Od portretirancev me nihče ni okregal. Le Taras je malo godrnjal.

Pisatelj Vladimir Kavčič, s katerim se veliko družiš, je v pogovoru za *Sodobnost* zelo pronicljivo in zanj značilno orisal tvojo človeško in literarno podobo s posebnim poudarkom na humanističnem angažmaju. Kako bi ti upodobil Vladimira s svojo ekspresionistično metaforiko?

Vladimir KAVČIČ je naš pomemben samohodski pisatelj. Gensko je več pramenska osebnost. V njegovi duši neutrudno utripa precej ustvarjalnih ge-

nov Bernarda SHAW-a, pet, šest genov Dostojevskega pa tudi kakšen skrivani gen življenjskega optimizma a la Romain Rolland. Kadar se ta več pramen-ska pletenica ustvarjalnih genov sporazume – rodi v njegovem obsežnem pi-sateljskem opusu romane, ki spadajo med slovenska krpansko zmagovita pro-zna dela. Vladimir kdaj pa kdaj v sebi – z avtoironičnim nasmeškom – skrivaj pocrklja plahega Narcisa.

Marsikaj bi bilo še zanimivo zvedeti od tebe, spoštovani Igor Torkar kot interpret Borisa Fakina, o preteklosti in seveda sedanosti. Na pri-mer: kako spoznaš »temeljno resničnost našega časa«, to kocbekovsko definicijo sem od nekod povzel, seveda naj velja za naš prostor in naš čas.

Vprašuješ, kaj menim o »temeljni resničnosti našega časa« v našem da-našnjem prostoru in času. – Življenje za vse prostore in čase ni Sveto pismo, ne Koran na Marxov Kapital, ne partijski kodeks, ne cerkveni Koncil – tem-več naj bi bila neprestana, z argumenti demokratično vodena bitka – ne za ne-dosegljivo rajsko urejeno življenje – ampak bitka vsaj za znosno socialno, materialno in duhovno bivanje posameznika in naroda. Ob razmišljanju o »temeljni resničnosti našega časa« nočem biti sodnik. Nočem sovražiti. Nočem zdrkniti med maščevalce. Pisatelj naj bo le prebujevalec krivčeve ve-sti. In še to le posredno, z literarno prispodobno, z umetniško metaforo. Kriv-ci za sodne zločine v lagerskih procesih se nenehno izgovarjajo: Nisem ve-del. Mi smo verjeli. Res nisem vedel! – Kralj Ojdip ni vedel, da je spal s svo-jo materjo. Ko je to zvedel, se je sam v sebi priglasi za krivca. Iztaknil si je oči, zapustil Tebe in šel med berače. Kot pisatelj seveda ne zahtevam, da naj si naši vodilni komunisti krivci iztaknejo oči, zapustijo Ljubljano in grejo med berače. Lahko pa kot državljan upam, da jim bo njihova vest prišepnila, naj se umaknejo z vodilnih položajev Zveze borcev in živijo brez privilegi-jev s pokojninami, kakršne imajo navadni državljani.

Po kateri poti naj bi gradili humano, demokratično, dialoško Slove-nijo, ki bi jo Evropa sprejela?

Po poti Prešernove Zdravljice.

S kakšno etiko in s kakšno demokracijo?

S formalno etiko Kanta in vsebinskimi etikami Platona, Aristotela in Tomaža Akvinskega. In z demokracijo, kakršno je gradil grški državnik Pe-rikles: »Naša demokracija favorizira večino in ne manjšine. Zato se tudi ime-nuje demokracija. Naši zakoni odmerjajo enake pravice vsem v njihovih za-

sebnih razlikah. Napredovanje v javnem življenju je omogočeno predvsem po sposobnostih. Razredne razlike se ne smejo vpletati v zasluge. Tudi siromaštvo ne sme ovirati napredka človeka, ki je sposoben služiti državi.«

A kot žilav Kraševac misliš, da imajo pri vsem, kar si povedal, mogoče svoj vpliv tudi geni?

Ne le človek, tudi zemlja ima svoje gene. Ne samo fizične, tudi duhovne.

A niso duhovni geni zemlje le pisateljski privid, metafora, fantazijska domislica?

Mogoče. A vendar, – zame so eni od duhovnih genov zemlje, recimo, vonji od sonca razgretih kraških gruščev in skal. Vonji junijskega travnika. Vonji sveže brazde. Vonji nekega gozda. Vonji bliskov in grmenja. Duhovni geni so zame vonji puščavskega peska, pa slanega morja. Človek, ki se rodi na neki zemlji, ima z njo nekaj enakih genov. Beduin s puščavo. Papuanec s pragozdom. Eskim z zasneženim ledom. Domačin na Haitih s toplim morjem. Torkar s skalnatim Krasom. Kot pisatelj, rojen na slovenski zemlji, sem genetski Slovenec. Zato nisem nikoli s težavo lovil ravnotežja med pisateljevanjem in slovenstvom.

Kakšne ovire si moral premagovati pri pisanju?

Naj navedem nekaj tistih, ki sem jih – v raznih obdobjih svojega življenja – že večkrat povedal. Dolgo so bili nevarni mojemu pisanju zunanji sovražniki, ukazovalni politični oblastniki. Trajno najbolj nevarni mojemu pisanju pa so notranji sovražniki. Mednje sodi prevelika vera v junake in junastvo. Težje sem pisal, ko sem spoznal, da se resnica da ugotoviti, vendar pri tem ne smeš pozabiti, da se resnica večkrat tudi menja, da se spreminja. Ko pisatelj ugotovi resnico, mora pričeti iskati pot k drugi resnici, ki se skriva za prejšnjo. To je gora za goro za gorovjem. Velikokrat mi je sovražna tudi ena sama beseda. Če jo v stavku zapišem v nepravilno zvezo, lahko postane nasprotje svojega osnovnega pomena. Besede so večkrat tudi sovražne. Nekatere so ljubosumne in hočejo biti same. Tretje so hinavske in uživajo, ko skvarijo jasnost stavka ali miselno poanto. Posebno zahrbtnen je tisti notranji sovražnik, ki nasprotuje spoznanju, da dober pisatelj ne sme ničesar ljubiti fanatično. Fanatizem ne služi ljubljene resnici, zavaja v razvrstitev drugačnega mišljenja, ker hoče uveljaviti lastno nadvlado. Hud notranji sovražnik pisatelja je včasih sama snov, ki jo pisatelj vzljubi, ona pa noče v pisateljev objem, ne dovoli mu, da bi vanjo erotično prodr. Najhujši notranji

sovražnik pisatelja pa je avtocenzura. Tista podzavestna, ki se priplazi v pisatelja takrat, kadar vladajočemu režimu uspe ustvariti v družbi univerzalni strah, ki je od vekomaj najmočnejše vezivo sleherne vladajoče oblasti, da ne razpade. Strah, ki rodi strah, da te bo strah. In ta strah ponavadi rodi – apatijo. Apatija pa pisatelja prežene v duševno emigracijo. Duševni zdomec pa ne more biti dober pisatelj.

Tvoje življenje je bilo preveč zemeljsko, da bi se spuščal v kakšne metafizične sfere? Spominjam se nekega kabareta v MGL, v katerem je igralka prepevala tvoje satirično besedilo, ki se mi je ohranilo v spominu v temle smislu: »O, bog, ki si trenutno na prestolu, prosim te v ponižnem molu ...« Seveda je bilo takrat in je zdaj razvidno, da je šlo in da gre za boga – oblastnika. Imaš komentar o tem?

Pravilno ugotavljaš, da sem v stalinističnem času izstrelil satirično puščico v boga OBLASTNIKA in ne v bradatega Boga v trikotniku. Od časa stalinistov do današnjega parlamentarnega časa, v katerem se prepirajo za stolčke kameleonski predsedniki vseh strank, sem se dokopal do bridkega spoznanja, da je bogov oblastnikov vedno več.

O, hinavski Gorki. Ne besedo »človek«, besedo »oblast« moramo pisati z veliko začetnico. Kajti Oblast je večna. Ne pade in ne menja se. Padejo samo njeni predstavniki. Menjajo se samo njeni tolmači in aktivisti. Menjata se samo količina in kakovost nasilja.

Francoska revolucija. Zastrupila je svet z vablljivo parolo: Svoboda, Enakost, Bratstvo. Rdeče košare sanj, reke krvi, morje okrutnosti, bataljoni Himer. In končni rezultat? Napoleon Bonaparte in Cesarstvo. Privilegiji, ki so enaki prejšnjim premaganim privilegijem. Zlorabe, enake prejšnjim!

Ruska revolucija. Nova zastrupitev ljudi! Nove rdeče košare sanj. Nova reka krvi in morje okrutnosti. Novi bataljoni enkavedejevskih Himer. In potem? Carstvo malih carjev, ki postajajo enaki ubitemu carju. Stalinova monokracija. Zlorabe, enake prejšnjim, utrjene s kriteriji marksistične znanosti. Psihiater te razglasi za norca, ker nisi bil ideloško poslušen in brcnejo te v norišnico. Ne uničujejo samo teles, ampak tudi duha. Mozeg z amnezoinom.

Amerika. Tista Amerika, ki so jo rodili pregnanci in obupanci iz Evrope, ko so iskali svobodo in srečo. Amerika, ki se je uprla Angliji, ker ni hotela ostati njena kolonija. In potem? Nova Amerika! Polikracija. Izum suženjstva. Živo človeško meso je prodajala na težo kot govedino in svinjino. Pomorila je Indijance. In končno spremenila skoraj polovico našega planeta v svojo kolonijo. Monopol DOLARJA.

In še dežele v Evropi. Dežele polikracij, ki so organizirale upore in so potem na tak način živele v polikratičnih režimih, ki so asfaltirali cesto fašizmu,

nacizmu in komunizmu. Povsod isti, enaki gospodarji. Večna Oblast. Tiranije – desne in leve, vzhodne in zahodne, včerajšnje, današnje in jutrišnje – vse so si podobne. Podobni sistemi zasliševanja, prisluškovanja, zapiranja, justifikiranja. Podobni zapori, podobni pregoni vseh, ki niso režimovci. Podobne kontrole, špioniranja, skrite likvidacije. Tudi med samimi voditelji! Revolver v Parizu za brate Rosseli. Kladivo v Mehiki za Trockega. Ostrostrelec v Ameriki za Kennedyja. In pri nas? Povojni množični pokoli na Rogu. Sodni umori na stalinističnih duhauskih procesih in drugih stalinističnih procesih. In zločini na Golem otoku, ki je bil hujši kot naci taborišča. In najnovejša pijanska žeja po Oblasti militantne manjšine v rimskokatoliški Cerkvi, ki nevarno diši, ker uporablja inkvizicijski parfum.

Dragi France, postal sem ateist, ki ne veruje več v boga nobene ideologije!

Kako gledaš na prihodnost slovenske nacije v lastni državi, z vedno manj rojstvi in v okrilju Evrope, ki smo jo tako in tako občutili in doživljali skozi zgodovino?

Menim, da sem na to vprašanje odgovoril že ob tvojem dvanajstem vprašanju.

Bi želel še kaj dodati, na kar te nisem spodbudil?

Dovoli, da za konec najinega pomenka prepustim besedo, dve mojemu staremu dvojniku Zlatoustu. Že govori: Voditeljem naših mladih strank podarjam – za pomoč – nekaj bodic: Drevesu okrepiš korenine, če mu odžagaš kilave veje. – Eno pokvarjeno jajce pokvari celo potico. – Zakoni brez kazni so zvonovi brez kembeljev. – Pamet išči nekje med ostrogo in uzdo. – Če iščeš deželo, kjer ni grobov, prideš v deželo ljudožercev. – Sito očita šivanki, da ima luknjo. – Ptice roparice ne pojejo. – Teorija brez prakse je sedlo brez konja. – Zakaj daje katoliški Bog svojim kruh, drugim pa le apetit?? – Dovolj, Zlatoust!

Naj povem za piko zame odrešilno modrost: Sem bil, sem in bom – kot radič solatnik. Ga režejo, ga režejo ... a vedno znova zrasede!

Hvala za pogovor z iskreno željo, naj te zdravje in humor prijazno spremljata na poti v novo tisočletje proti desetemu desetletju življenja!

Pogovor vodil France Vurnik